

CSENGERI JÁNOS ÖRÖKSÉGE – A MAGYAR PEDAGÓGIA A 21. SZÁZADBAN

Csapó Benő

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Neveléstudományi Intézet

A 150 évvel ezelőtt¹ született *Csengeri*² *János*, bár fő hivatását tekintve klasszika-filológus volt, a *Magyar Pedagógia*³ elindításával, a folyóirat profiljának kialakításával, az első évfolyamok szerkesztésével maradandó nyomot hagyott a pedagógia magyarországi fejlődésén. Az elmúlt több, mint száz év alatt a folyóirat története összefonódott a magyar pedagógiai gondolkodás alakulásával és a közoktatás fejlődésével, követte azokat a változásokat, amelyeken egyrészt a magyarországi neveléstudomány, másrészt a folyóirat-kiadás végbement. A 21. században mind a neveléstudomány, mind a tudományos folyóirat-kiadás újabb gyors fejlődésen megy keresztül, és ezekhez a *Magyar Pedagógia* is alkalmazkodnia kell. A folyóirat alapító főszerkesztőjére emlékezve ezeket a változásokat és a további fejlődés lehetőségeit tekintem át. Az alapítás időszakának és a profil kialakulásának bemutatása után három fő, egymással is összefüggő kérdéskört fogok elemezni: a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirat-kiadás jelentőségét – tágabb kontextusban az angol és a nemzeti/helyi nyelvű kapcsolatát –, az elektronikus megjelenést, valamint a nyílt hozzáférést.

A folyóirat indulása, szerepe a magyar neveléstudomány és oktatás fejlesztésében

A *Magyar Pedagógia* megalapítása egybeesik a pedagógia tudománnyá válásának kezdeteivel. A 19. század vége a magyar társadalmi-gazdasági fejlődés egyik legdinamikusabb korszaka, az első ipari forradalom kiteljesedésének időszaka volt. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az ipari-gazdasági fejlődéshez a (legalább az írni-olvasni-számolni tudás alapfokán) képzett munkaerő tömegeire van szükség, és ezt a szükségletet nem lehet kielégíteni a tömegoktatás jelentős fejlesztése nélkül. Ekkor indult el a közoktatás expanziója, amely a következő száz évben teljesedett ki, és lényegében napjainkban zárul le. Mind jobban tudatosult, hogy a fejlődést nem lehet meggyorsítani az oktatásról

¹ *Csengeri János* 1856. október 2-án született.

² Nevét később (1922 után) *Csengery*-ként írja, a *Magyar Pedagógia* címlapján és a cikkeiben azonban a *Csengeri* forma szerepel, ezért a következőkben így használom.

³ Indulásától 1947-ig, átmeneti megszűnéséig címe *Magyar Paedagogia* volt, az 1949 és 1950-ben időlegesen megjelent számokon már a *Pedagógia* írásmód szerepelt, és ezt az alakot tartotta meg 1961-es újraindításakor, miként az 1991-es újjászervezésekor is. (L. *Mészáros*, 1992.)

való szisztematikus gondolkodás nélkül, és egyre gyakoribbá vált a tudományra történő hivatkozás, a tudományosság igénye.

Ebben a folyamatban kívánt vezető szerepet vállalni az 1892-ben megalakult (újjáalakult) *Magyar Pedagógiai Társaság*, illetve annak folyóirata, a *Magyar Pedagogia*. Első szerkesztője *Csengeri János* már az induláskor megkülönböztető szerepet szánt a folyóiratnak. Miként beköszöntőjében írja: „Tanügyi szaklapoknak, istennek hála, már nem vagyunk szűkében, s ha csupán csak azoknak a számát akarnók egyvel szaporítani, még nem követelhetnők magunknak létjogot.” (*Csengeri*, 1892. 1. o.) A sok⁴ részkérdéssel foglalkozó orgánum mellett szükség van egy olyan folyóiratra, amely az oktatás átfogó kérdéseivel foglalkozik: „A »Magyar Paedagogia« mindenekelőtt a paedagógiai tudományágak művelését tűzte ki feladatául, s az általános érvényű eszméknek orgánuma kíván lenni.” (*Csengeri*, 1892. 1. o.)

A folyóiratot *Csengeri* a Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának tanáraként szerkesztette, és bár kitűnő pedagógus, legendás tanáregyéniség volt, nem tekintette magát a pedagógia tudósának, szakértőjének. A négy év alatt, melynek során a *Magyar Pedagogia* szerkesztője volt, tőle a folyóiratban mindössze két, saját szakterületéhez tartozó könyv recenziója, a görögpótló tanterv reformjáról szóló hosszabb írása és a közoktatási tanács újjászervezéséről szóló beszámolója jelent meg. Később 1896 és 1916 között 14 további hosszabb-rövidebb írása jelent meg, többségük választott szakterületéhez, a klasszikai filológia, illetve általában a humán tárgyak tanításához kötődött. Szakmai és tudományos pályája a kolozsvári és a szegedi egyetem klasszika-filozófia professzoraként (lásd *Tar*, 2007), szegedi bölcsészkar dékánként illetve egyetemi rektorként (lásd *Kinyó*, 2007) teljesedett ki.

A folyóirat már első éveiben számos olyan témát napirendre tűzött, amely napjainkig végigkíséri a magyar oktatási rendszerről szóló vitákat. Ennek illusztrálására álljon itt három idézet. Az első *Kemény Ferenc*től származik, és a ma oly divatos kompetencia-alapú tudásszintmérés szellemében az érettségi vizsgán az alkalmazható tudás számonkérését sürgeti.

„Az érettségi vizsgálatokon szerzett tapasztalatok alapján azon meggyőződésre jutottam, hogy a növendékek azon esetben is, ha tárgyi ismeretek birtokában vannak, magukra hagyva, önállóan dolgozni nem tudnak. Okát abban keresem, hogy egész középiskolai pályájukon ehhez szigorúan nem szoktatjuk. [...] Az írásbeli dolgozat pl. a matematikából ne csak abból álljon, hogy oly föladat megfejtését adjuk föl, a melyhez hasonlót a tanítási órákban talán már egy tuczatot vagy ennél is többet számítottunk, úgy, hogy az adottat a már ismert kaptafára csak rá kell huzni. Legyen a föladat olyan, hogy a növendéknek szellemi munkát is kelljen végezni, hogy abból, a mit már tanult, önállóan is tudjon hozzáadni valamit.” (*Kemény*, 1892. 272. o.)

Napjaink oktatási reformjainak indoklásából ismerős lehet az érvelés és a pátoz is, mellyel a változtatásokat sürgeti.

„Elszigetelt kis nemzet vagyunk, s csakis az biztosíthatja nemzeti fönmaradásunkat, ha szellemi téren föl tudjuk magunkat küzdeni a nagy, világ sorsát döntő nemzetek magas-

⁴ A magyar pedagógiai szaklapok száma már akkor, és azt követő időszakokban is meglepően magas volt. Lásd erről *Gécsi János* (2001, 2003, 2007) tanulmányait.

latára; ez oly igazság, melyet már sokan, nagyon sokan hangoztattak, mely már elcsépelletté vált s mégis nemzeti létünk fönmaradásának ezen egyetlen biztos alapjának megvetésétől messze-messze vagyunk.” (Kemény, 1892. 273. o.)

Már az első évfolyam több cikkében foglalkozott a tanárképzés helyzetével. Mint napjainkban, már akkor is a viták központi kérdései közé tartozott a szakmai képzés és a pedagógiai képzés viszonya, az elméleti és a gyakorlati képzés kapcsolata, és természetesen a tanári pálya rangja, megbecsültsége. *Dezső Lajos* (1892. 400. o.) így érvel a középiskolai tanárképzés egyetemi szintje mellett:

„Most ne feledjük, hogy a társadalmi tekintély nem pusztán az anyagi helyzetétől, s *nem pusztán* a társadalomnak tett szolgálat fontos voltától, hanem a végzett tanulmányok fokától is függ; s véleményem szerint a középiskolai tanár tekintélyének emelésében nem utolsó körülmény az, hogy akadémiai tanulmányait együtt végezte az egyetemen a törvényszéki elnökkel, alispánnal stb.”

A *Magyar Pedagógia* szerkesztéséről *Csengeri* 1986-ban mondott le, mivel meghívást kapott a kolozsvári egyetemre. Miként írja, „... működésem köre és helye megváltozván, bár nehéz szívvel, a Magyar Paedagógia szerkesztésének kedves gondjától is megvólak” (*Csengeri*, 1896. 1. o.). Utódja *Négyessy László* lett, aki szintén gyakorlógimnáziumi tanár volt, és akinek tudományos pályája ugyancsak egy más területen, az irodalomtudomány terén teljeseedett ki. Elődjével megegyezően ő is alapvető feladatának tekintette a tudományos gondolkodás megerősítését, a gyakorlatnak az elmélet általi segítését, és a nemzetközi folyamatok bemutatását:

„Részemről magamévá teszem elődömnök a folyóirat megindulásakor adott programját. Főtörekvésem, hogy a folyóirat igazán a magyar paedagogia orgánuma legyen, a tudományos paedagogiai gondolkodást közvetítse és fejlessze; ebbe azonban beleértem azt is, hogy az időszerű gyakorlati kérdéseket, az oktatásügy minden ágazatában leglényegesebb mozzanatok is behatóan megvitassa, éppen a paedagogiai tudomány szempontjából. A folyóirat feladatául tekintem azt is, hogy a külföld nevelésügyi mozgalmait figyelemmel kísérje, s nevezetesen a nyugati államok oktatásügyének állapotát és tanulságait rendre ismertesse.” (*Négyessy*, 1896)

A folyóirat szerkesztését 1900-ban *Kovács János* vette át, akinek a pályája szorosabban kötődik az oktatásügyhöz. *Kovács* legtöbb írásában a tanárképzés reformjával foglalkozik. Őt a *Weszely Ödön – Fináczy Ernő* szerkesztő-páros követte 1907-ben, ők már elsősorban a neveléstudomány művelőinek tekintették magukat. Neveléstudományon azonban ebben a korban főleg az elméleti, filozofikus, történeti megközelítést értették (lásd *Németh*, 2002).

A folyóirat az első korszakában sokat foglalkozott az oktatás gyakorlatával, és részletes ismertetéseket közölt a külföldön megjelent pedagógiai és pszichológiai könyvekről is. Tematikája, szerkesztési elvei alapján mai értelemben inkább tekintenék szakmai-közéleti folyóiratnak. Ebből a szempontból azonban megfelelt a hasonló külföldi folyóiratok normáinak. Az empirikus vizsgálatok nagyobb számban csak az újjászervezése utáni második korszakában jelentek meg nagyobb számban (*Mészáros*, 1992, *Csapó* és *Pukánszky*, 1993). Ebben a tekintetben nagyjából szinkronban volt más társadalomtudományi folyóiratokkal. A tudományos publikálás szigorúbb, a természettudományokhoz

közelítő normái a társadalomtudományokban még később, a 20. század második felében honosodtak meg, a pedagógiában pedig csak a század utolsó évtizedeiben alakultak ki.

Nyelvi sokszínűség: a társadalomtudományi folyóiratok Európában

A *Magyar Pedagógia* 1991-es újjászervezésekor komoly alternatívaként merült fel az angol nyelvű megjelenésre való áttérés (lásd *Csapó*, 1991, 2005), és azóta is időről időre napirendre kerül a nyelv kérdése. Ez a dilemma azonban nem csak a *Magyar Pedagógiát* érinti, hanem minden nem angolul megjelenő tudományos folyóirattal kapcsolatban fel lehet tenni, ezért érdemes a választ tágabb kontextusban keresni, és megvizsgálni, mi a helyzet a társadalomtudományi publikációkkal Európában.

Az angol nyelv felvetése egyrészt jogos: a tudomány nemzetközi, az eredményeket a világ tudományos közössége számára elérhető formában kell közzétenni, és kétségtelenül az angol vált a tudomány egyetemes nyelvén. Másrészt a kérdésre rögtön kézenfekvő választ lehet adni: az angol nyelvű publikálás céljaira ott vannak a világ vezető tudományos kiadói, és folyóiratok sokasága kínál lehetőséget az eredmények közzétételére. A természettudományok esetében ezzel a kérdéssel le is zárhatnánk.

A társadalomtudományok és a humán kutatási területek azonban sok tekintetben különböznek a természettudományoktól. Az egyes diszciplínák között a kutatási módszerek, az infrastruktúra-igény és ebből következően a finanszírozás tekintetében jelentős eltérések vannak, ezért sorolják a tudományokat mindenütt különböző csoportokba. A folyóiratcikkek hivatkozásait nyilvántartó *Thomson Scientific* (korábbi nevén *Institute of Scientific Information*, ISI) három nagy területet különböztet meg. A természettudományi közleményeket a *Science Citation Index*, a társadalomtudományokét a *Social Science Citation Index*, a művészeteket és a humán területek tanulmányait pedig az *Arts and Humanities Citation Index* tartalmazza. A neveléstudományok a társadalomtudományokhoz (social sciences) tartoznak.⁵

A különbségek egyike a tudományterület és a nyelv viszonya. Amíg a természettudományok némelyike magasan formalizált, a formulákon kívül csak néhány specifikus szakkifejezést használ, azaz a nyelv nagyrészt irreleváns, addig a társadalomtudományi jelenségek tanulmányozásához, a kutatási eredmények bemutatásához, értelmezéséhez változatosabb szókincsre, gazdagabb nyelvi eszközökre van szükség. A kérdés itt nem úgy vetődik fel, hogy vajon az adott eredményeket el lehet-e mondani angolul – ez nem kérdés, el lehet. A tudományos kommunikáció visszahat a nyelvre, egyik motorja lehet a nyelv fejlődésének, gazdagítja magát a nyelvet is és általában az adott kultúrát is. A kérdés tehát úgy merül fel, milyen módon befolyásolja egy nyelv, egy kultúra fejlődését, ha nem rendelkezik a társadalomtudományi gondolkodáshoz, tudományos igényű kommunikációhoz szükséges kifejezőkészséggel.

⁵ A Magyar Tudományos Akadémia három nagy tudományterületet különböztet meg: (1) matematika és természettudományok, (2) élettudományok, (3) társadalomtudományok. A Magyar Akkreditációs Bizottság nyolc csoportba sorolja a doktori iskolákat: (1) természettudományok, (2) műszaki tudományok, (3) orvostudományok, (4) agrártudományok, (5) társadalomtudományok, (6) bölcsészettudományok, (7) művészetek, (8) hittudományok. A neveléstudomány mindkét rendszerben a társadalomtudományok közé tartozik.

A neveléstudomány esetében tovább árnyalja a képet, ha figyelembe vesszük, hogy kutatási területe a nevelés, az oktatás, a tanulás, tehát a kultúra, a tudás újratermelésében legnagyobb szerepet játszó társadalmi szektor. Az oktatási rendszer foglalkoztatja a legtöbb diplomás munkavállalót, és azon túl, hogy e réteg nyelvi kultúrája befolyásolja a felnövekvő nemzedékek nyelvi fejlődését, szakmai-tudományos nyelvhasználatának fejlesztése önmagában is indokolja az anyanyelvi szaknyelv szinten tartását. Az oktatási rendszer fejlődésének újabb tendenciái, az oktatási rendszer „tudás-intenzív” válása, a kutatás-alapú tanárképzés és tanártovábbképzés, a kutatás és a gyakorlat szorosabb kapcsolatának megteremtése mind azt igénylik, hogy létezzen a kutatókat az anyanyelvükön történő publikálásra motiváló neveléstudományi folyóirat.⁶

Ezeknek az elveknek megfelelően Európában különböző nyelveken jelennek meg igényes neveléstudományi folyóiratok. Emellett azonban meg kell még oldani a kutatási eredmények nemzetközi fórumokhoz való eljuttatását, az eredményeknek a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolását, és tisztázni kell a „helyi nyelven”⁷ és az angolul való publikálás kapcsolatát.

Az egyik megoldás az adott nyelv bekapcsolása a nemzetközi tudományos információáramlás rendszerébe. Vannak társadalomtudományi kutatási területek, amelyeken a nemzetközi kommunikációban egy-egy nyelv még az angollal közel egyenrangú szerepet játszik. A neveléstudomány nem tartozik ezek közé, így valójában csak a nagyobb nyelveknek (és az erős tudományos közösségeknek) van esélyük arra, hogy saját folyóiratukat bekapcsolják a nemzetközi szakmai vérkeringésbe. A német pedagógiai folyóiratok közül például három szerepel a *Social Science Citation Index*-ben (zárójelben a 2006-os impakt faktor):

Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie (0,395)

Zeitschrift für Pädagogik (0,213)

Zeitschrift für Pädagogische Psychologie (1,118).

Egy másik, a kisebb körben beszélt nyelveken publikált eredmények nemzetközi megismertetésére általánosan alkalmazott eljárás a cikkek angol nyelvű absztraktjának megjelentetése. Ez a megoldás korábban különösen akkor volt hatékony, ha az absztraktokat egy nemzetközi referáló folyóirat újraközölte, így az eredmények valóban széles körben elérhetővé váltak. Ma ennél sokkal nagyobb nyilvánosságot jelent az absztraktok interneten történő közzététele, ezáltal a világ bármely pontján elindított keresés elérheti a tartalmi összefoglalókban közölt információkat. Az absztraktokban közölt eredmények alapján az érdeklődő kutatók beszerezhetik a teljes szöveget, lefordíthatják, vagy a szerzővel kapcsolatba lépve kiegészítő információkat kérhetnek. Ezt a rendszert követi a *Magyar Pedagógia* is. Az angol nyelvű absztraktok bekerülnek a referáló rendszerekbe, és elérhetők az interneten is.

A magyar nyelvű cikkek rövid angol összegzésének közzététele esetén sem lehet azonban lemondani arról, hogy a fontosabb kutatási eredmények angolul is megjelenje-

⁶ Ennek megvalósítása nem csökkenti annak fontosságát, hogy a tanárok felkészüljenek az angol nyelvű szakmai kommunikációra, szakmai szövegek olvasására, előadások meghallgatására.

⁷ A tudományos információk elemzésével foglalkozó publikációkban gyakran használják a „local language” kifejezést, ami a gyakorlatban annyit jelent, hogy nem angol.

nek. A tudományterület fejlődéséhez nem csupán arra van szükség, hogy az eredmények szélesebb körben elérhetővé váljanak, hanem arra is, hogy azok megméretődjenek a nemzetközi tudományos közösség szigorúbb szűrőjén. Ennek két fő fóruma a (lektorált) nemzetközi konferencia, és a nemzetközi folyóirat, ahol már a megjelenés lehetőségéért is komoly verseny folyik, át kell jutni a különböző kritikai szűrőkön, és a bírálók észrevételei segítenek az eredmények végső formába öntésében. Ilyen esetben azonban felmerül a kettős publikálás kérdése, ami további jogi és etikai dilemmákhoz vezet, amelyeket megnyugtatóan tisztázni kell.

A többszörös publikálás egyrészt természetes része lehet a tudományos eredmények disszeminációjának, az érintettekhez való hatékony eljuttatásának, másrészt szigorú szabályai vannak. A fő kereteket a szerzői jog, egy-egy tudományterület etikai normái⁸, a tudomány-metria által elfogadott szabályrendszerek, és végső soron az érintett kiadók, folyóiratok saját eljárásrendje határozza meg. Alapvető szabályok zárják ki ugyanannak a közleménynek egyidejűleg több folyóirathoz való benyújtását (simultaneous submission). A folyóiratok ugyanis sok energiát fordítanak a cikkek bírálati eljárásának (peer review) működtetésére, és amennyiben az értékelés pozitív eredménnyel zárul, a szerzői jogok egy része átszáll a kiadóra. Amíg tehát egy bírálati eljárás nem zárul le, a szerzőnek nincs joga kéziratával más fórumot megkeresni. Amennyiben a bírálat eredménye negatív, a szerző – esetleg a kritikai észrevételeket figyelembe véve egy javított változattal – más fórumot kereshet, ebben az esetben azonban a párhuzamos benyújtás vagy többszörös megjelenés kérdése már nem merül fel. Ha az eljárás pozitív, és a közlemény megjelenik, az ismételt publikálás kérdéseinek rendezése az érintett két fórumra tartozik. Egyszerűbb az eset, ha a második közlésre nem tudományos folyóiratban, hanem gyűjteményes kötetben kerül sor, ez utóbbiak ugyanis – ellentétben a tudományos folyóiratokkal – nem korlátozzák feladatukat eredeti közlemények megjelenítésére.

A nemzetközi tudományos folyóiratok azonban az adott tudományos közösség számára eredeti közleményeket jelentenek meg, és így tisztázni kell, mit jelent ebben az esetben az eredeti megjelenés. Általános szabály, hogy egy lektorált tudományos folyóirat esetében nem számít kizáró oknak a szűkebb körben (konferencia-anyagok, intézeti fórumok) terjesztett kiadványokban⁹ való megjelenés. Mivel a bírálati eljárás néha hosszasan elhúzódik, esetleg éveket vesz igénybe, a felgyorsult tudományos információ-áramlás mindinkább kikényszeríti a különböző gyorsabb csatornákat, felértékelődnek a konferencia-anyagok, és mind nagyobb szerepet kap a közlésre benyújtott, de még meg nem jelent kéziratok (preprint) hozzáférhetővé tétele, cseréje.

Ebbe a kérdéskörbe tartozik a kevésbé ismert nyelveken már megjelent eredmények nemzetközi folyóiratokban való publikálása is. A probléma kezelésére kialakult egy széles körben elfogadott gyakorlat, amelyet a kiadók saját hatáskörükben formálisan is szabályoznak. Például az *Elsevier Science* (2007) az etikai normák között rögzíti a feltételeket a következő módon:

⁸ A társadalomtudományok szélesebb körében, köztük a neveléstudományokban is irányadónak tekintik az *American Psychological Association* (2001) publikációs kézikönyvében rögzített normákat.

⁹ Ezeket gyakran nevezik „szürke publikációknak” (grey publications).

„Note that an identical or similar version of an article may have been published by one journal (often in a national or local edition, usually in a local language) and legitimately republished in another more international journal. [...]

The ethical implications of such republication will depend on the editorial policies of the journal – and agreement by the editors of the two journals involved. Republication may be appropriate provided the prior publication and any relevant facts concerning such publication are disclosed to and agreed by the Editor. A brief explanation of these circumstances and full citation details for the previous article should be published along with the newly published version, preferably as a footnote to the title.”

A *Magyar Pedagógia* szerkesztési elvei megfelelnek ennek a gyakorlatnak. A szerzőknek szóló instrukciók között (megtalálható minden szám hátsó borítóján és a folyóirat honlapján) 1991 óta szerepel magyar és angol nyelven a következő megjegyzés:

„A megjelent tanulmányok szerzői megőrzik azt a jogukat, hogy tanulmányukat a Magyar Pedagógiában való megjelenés után másutt (gyűjteményes kötetben, más nyelven stb.) újra közzéadják.”

A folyóirat tehát egyetemlegesen megadja hozzájárulását az itt megjelent eredmények további publikálásához. Bátorítja, bírálati eljárásával, a nemzetközi normák érvényesítésével elősegíti, hogy a magyar kutatók eredményei eljussanak a szakma vezető folyóirataihoz. Ugyanakkor ragaszkodik az említett etikai elvek érvényesítéséhez, és elvárja, hogy a szerzők minden esetben feltüntessék a *Magyar Pedagógiát*, mint az első közlés fórumát. Egy a *Magyar Pedagógiában* megjelent cikk alapján¹⁰ angol nyelvű kézirat benyújtásakor tehát a szerzőknek lényegében nincs más feladatuk, mint a megcélzott folyóirat szerkesztőjének, illetve a kézirat bírálóinak a már említett lábjegyzetben való tájékoztatása az előzetes magyar megjelenéséről. Ilyen megjelenésre a folyóirat gyakorlatában már volt példa.

A *Magyar Pedagógia* a másik irányban is követi a kettős megjelenés nemzetközi normáit. A szóban forgó szabályok keretei között fogad más (szűkebb körben elérhető) nyelven már publikált eredményeket tartalmazó kéziratokat, de nem közöl újra angolul már megjelent cikkeket.

Az angol nyelv dominanciája, az angol nyelvű publikációk rangja, az értékelési rendszerekben játszott kitüntetett szerepe miatt a fejlett tudományos infrastruktúrával rendelkező országokban, közelebről a publikációs tevékenység értékelésének és az eredmények szigorúbb mérésének gyakorlatát meghonosító – nem angol nyelvű országokban – már fennáll a veszélye az anyanyelven, helyi nyelveken való publikálás visszaszorulásának, esetleg teljes megszűnésének. Ezt a veszélyt felismerve, és a társadalomtudományok nyelvi sokszínűségét mint értéket szem előtt tartva nemzeti és európai tudományos fórumokon egyaránt felmerült a különböző nyelveken történő rangos társadalomtudományi publikálás megőrzésének (megteremtésének) szükségessége, illetve az ennek érdekében megoldandó feladatok sora.

A minőség egyik kritériuma a publikációknak a rájuk való hivatkozásokban mérhető hatása. Az ezen az elven alapuló értékelési rendszer és az idézettség megítélésére szolgáló

¹⁰ Az angol nyelvű publikáció többnyire nem tükörfordítást jelent, hiszen az eredményeket esetleg más szakirodalmi kontextusba kell beágyazni.

ló adatok fő forrása jelenleg a már említett ISI adatbázisa. Az ISI indexei azonban nyelvi szempontból angol-centrikusak, kulturális szempontból USA-dominanciájúak. A természettudományoknál ez nem jelent problémát, a társadalomtudományok és humán területek esetében azonban kifejezetten az említett európai törekvések ellen hat.

A probléma megoldására a *European Science Foundation* (ESF) elindított egy projektet a *European Reference Index for the Humanities* (ERIH) létrehozására. A program indoklásában szerepel az európai humán és társadalomtudományi gondolkodás gazdag hagyományára és nyelvi gazdaságára, nyelvi beágyazottságára való hivatkozás. Szükség van tehát egy olyan referencia-rendszer kialakítására, amely az összes európai nyelven megjelenő tudományos folyóiratnak esélyt ad a rendszerbe való bekerülésre, és lehetőséget nyújt az azonos mérce szerinti megmértetésre. Az ISI indexek csak a folyóiratcikkekkel foglalkoznak, ezzel szemben az ERIH a publikációk szélesebb körét, például a tudományos könyvekben megjelenő eredményeket is referálni kívánja.

Az ESF projektben a „humanities” a humán-reál dichotóm felosztásban értelmezhető, azaz minden ebbe a körbe tartozik, ami nem a reáltudományok körébe sorolható, és természetesen a pedagógia is ebben a csoportban kapott helyet. Az ERIH kereteinek kidolgozását 15 szakértői panel kezdte meg. Összeállított egy kiinduló folyóirat-listát, amely bekerülhet a rendszerbe. Ezen a listán a *Magyar Pedagógia* is szerepel (lásd *European Science Foundation*, 2007).

A 21. század kihívásai: az elektronikus publikáció és a szabad hozzáférés

Az elektronikus publikáció és a közleményekhez való szabad hozzáférés lényegében két különböző problémakör, a technikai feltételek azonban a két kérdés között kapcsolatot teremtenek. Egyrészt a tudományos információk tárolásában és feldolgozásában túlsúlyba kerültek az elektronikus információhordozók, ami szükségessé teszi a hagyományos, papír alapú folyóirat-kiadás szabályrendszerének újragondolását és hozzáigazítását az új feltételekhez. Másrészt az elektronikusan rögzített publikációkat könnyen és gyorsan, gyakorlatilag költségmentesen lehet sokszorosítani, és a hálózaton keresztül továbbítani, egyszerre akár sok címzetthez eljuttatni.

Az elektronikus info-kommunikációs technológiák elterjedése, az egyszerű másolás és megosztás a tartalomszolgáltatás más területein, például a szoftverek és a zenei művek hozzáféréseivel, felhasználásával kapcsolatban is számos újszerű szerzői jogi és kereskedelmi problémát vetett fel, amelyek megoldásával a fejlett országok jogrendszerei és jogalkalmazást kikényszerítő szervezetei egyre nehezebben tudnak megbirkózni. A tudományos folyóiratok kiadásával és a publikációk terjesztésével azonban sok tekintetben más a helyzet, más lehet a szerzők és a terjesztők (kiadók) érdeke.

Az elektronikus publikációra való áttérés hosszabb időbeli folyamat, bár kevesebb, mint két évtizeddel ezelőtt kezdődött, és máris a befejezéséhez közeledik. Az elektronikus szövegszerkesztés szélesebb körű elterjedése az 1980-as években kezdődött, és a számítógépek hamarosan kiszorították a hagyományos technikákat. A kéziratok elkészítése, szerkesztése, formázása, nyomdai előkészítése egységesen elektronikus alapokra került. Nagyjából egy évtizeddel később, az Internet és az elektronikus levelezés elterje-

dése lehetővé tette, hogy a szerzőkkel és a bírálókkal való kapcsolattartás, továbbá az elfogadott, nyomdakész publikációk szétosztása is elektronikusan történjen.

A folyóirat-kiadás teljes folyamatát átfogó integrált kiadói rendszereket azonban a nagyobb nemzetközi kiadók is csak az utóbbi időben indították el. Egy ilyen rendszerben a kéziratok benyújtása online történik. A rendszer automatikusan dokumentálja, és nyugtázza a beérkezést (a dokumentumnak a rendszerbe való feltöltését), értesíti a szerkesztőt, aki elektronikusan felkéri a bírálókat. A bírálók szintén elektronikus felületen végzik el a kéziratok értékelését, a bírálatokra alapozott szerkesztői döntés, a szerzők értesítése, a revízió, az újra-benyújtás, majd a technikai szerkesztés és a folyóiratszámok összerakása ugyancsak elektronikusan történik.

Az elektronikus alapra helyezett, de papíralapú végterméket előállító rendszerben elkészülnek a szokásos folyóirat-számok, évfolyamok, és így a közlemények tudományos felhasználása, az azokra való hivatkozás, azok másodelemzése, szcientometriai értékelése minden tekintetben a papír alapú publikációkkal megegyezően történik. Ez azzal a követelménnyel is jár, hogy a publikációk kinyomtatott és elektronikus változatának minden tekintetben egyenértékűnek¹¹ kell lennie, külső megjelenését, tördelését tekintve is meg kell egyeznie. Csak így biztosítható, hogy például az oldalszám-szerinti hivatkozás alapján az idézett szöveg vagy adat pontosan visszakereshető legyen.

Ezen a ponton túl a folyóiratok tényleges kinyomtatásának nincs többé jelentősége. Az elektronikus formátum nem csak mint hordozó kezelhető technikailag (sokszorosítás, tárolás, továbbítás, indexelés) könnyebben, hanem tudományos használhatóság tekintetében is felülmúlja a papíron rendelkezésre álló cikkeket. Például az elektronikus szövegekben automatikusan lehet keresni, velük bonyolultabb feldolgozó műveleteket (pl. tartalomelemzést) lehet végezni. Mindemellett a jelentősebb és nagy hagyományú folyóiratok kinyomtatása különböző okokból még egy ideig fennmarad, ennek azonban már a tudományos publikáció és információáramlás szempontjából nincs jelentősége.

A tudományos cikkek elektronikus formátuma a papír hordozóhoz képest számos többlet-lehetőséget kínál. Ma, a papír és az elektronikus változatok megegyezésnek követelménye miatt a lehetőségek messze nincsenek kihasználva, azonban már így is sokféle többlet-szolgáltatást kínálnak az elektronikus cikkek. Például a fekete-fehéren nyomtatott folyóiratok elektronikus változataiban megjelennek színes képek, a szöveg egyes részei (pl. a hivatkozások) hipertextként működnek. A hivatkozott irodalom hiperhivatkozássá alakításával komplex tudáshálókat lehet kialakítani. Egy ilyen háló alapjait többek között a *Thomson Scientific* is lerakta, miként arra a rendszer neve – *Web of Knowledge* – is utal. Az elektronikus cikkek további újszerű lehetőséget is kínálnak, például akár az elemzések alapjául szolgáló adatbázist is csatolni lehet az elektronikus dokumentumokhoz.

Alaposabban elemezve ezt a folyamatot, megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi folyóirat-kiadásban az elektronikus platformra való áttérés viszonylagos elhúzódásának nem szűkebb értelemben vett technikai okai voltak: a kiadói oldalon sokkal gyorsabban meg lehetett volna teremteni az elektronikus publikáció feltételeit, továbbá a jelenlegi techno-

¹¹ Pontosabban ebben a rendszerben az elektronikus változatok csak többlet-szolgáltatást tartalmazhatnak, és csak úgy, hogy azok ne befolyásolják a nyomtatott változatnak való megfelelést.

lógia mellett további szolgáltatásokra is lehetőség nyílna. Két tényező azonban lelassítja a folyamatot. Az egyik az emberi tényező: a folyóirat-kiadás minden résztvevőjének – szerkesztőknek, szerzőknek, bírálóknak – el kellett sajátítaniuk az alkalmazáshoz szükséges informatikai készségeket. A másik tényező a tudományos publikációk azonosításának (évfolyam, szám, oldalszámok) és feldolgozásának (citációs indexek, szcientometriai mutatók) hagyományos rendszere, amelynek nincs versenyképes alternatívája, illetve a kialakuló új rendszerek elterjedésének tempóját szintén befolyásolja az emberi tényező.

Az elektronikus formátumú cikkek terjesztése egy weboldalon való elhelyezéssel gyakorlatilag véget is érhet, hiszen onnan a felhasználók bármikor letölthetik. A kiadók azonban a hagyományos üzleti modellben az eladott folyóiratszámokból finanszírozzák a kiadás költségeit, ezért a cikkekhez való hozzáférést előfizetéshez kötik. A tudományos publikációk szabad terjesztésének akadályozása azonban ellentmondásos helyzetet teremt, ugyanis a tudományos publikációk „előállítása” különbözik az egyéb tartalomszolgáltatás üzleti modelljétől.

A tudományos kutatásokat – különösen az alapkutatásokat – nagyrészt közpénzből finanszírozzák, és a kutatók eredményeiket hagyományosan anyagi ellenszolgáltatás nélkül teszik közzé.¹² A tudomány egész ethoszával, a kutatás szabadságával, a tudás terjesztésének kötelezettségével ellentétben az eredmények terjesztésének korlátozása. A kutatók érdeke az, hogy publikációikat a lehető legtöbbet olvassák. Ettől függ munkájuk hatása, és a hivatkozási indexeken keresztül kutatásuk minőségének megítélése, kutatók, kutatóhelyek minősítése, ezáltal további kutatásaik finanszírozása is.

A kiadók jelentős haszonra tesznek szert azáltal, hogy a tudományos közösség kénytelen drágán visszavásárolni azt a tudást, amit maga hozott létre. Ennek a helyzetnek a feloldására, a *szabad hozzáférés* (open access – nyílt hozzáférés) lehetővé tételére egyre több új modell lát napvilágot. Az egyik legnagyobb hatású kezdeményezés a *Budapest Open Access Initiative* (2001) több alternatívát is kínál. A hagyományos folyóirat-kiadási modellből például ki lehetne kapcsolni a haszonszerzés mozzanatát úgy, hogy a publikálás költségét is – ami az elektronikus alapra helyezéssel jelentősen csökken – a kutatás finanszírozásával megegyező módon (az állami költségvetésből, kutatási támogatásból, illetve a kutatást támogató alapok, alapítványok révén) fedezzék. Emellett a nyílt hozzáférésnek meg lehet teremteni az alternatív útjait is, például cikk archívumok, új elveken működő folyóiratok létrehozásával, ezek azonban már a hagyományos kiadói modell radikális átalakítását igényelnék.¹³

Ebben a térben elhelyezhetjük a *Magyar Pedagógiát* is. A folyóirat egyrészt áttért a párhuzamos elektronikus megjelenésre. Amint a cikkek szerkesztése befejeződött, az elektronikus változat felkerül az internetre. A *Magyar Pedagógia* biztosítja a nyílt hozzáférés lehetőségét is. Az 1991 óta megjelent cikkek a nyomtatottal megegyező formában elektronikusan is elérhetőek, és korlátozás nélkül terjeszthetőek. Mivel a folyóirat

¹² A nemzetközi folyóirat-kiadásban ismeretlen jelenség a szerzőknek fizetett tiszteletdíj, sőt (korábban) egyes folyóiratok díjat szedtek a közlemények megjelentetéséért.

¹³ A probléma áttekintését illetően lásd *Bánhegyi*, 2003.

megjelentetése nem a hagyományos kiadói üzleti modell szerint történik, fel sem merül az igény a cikkek szabad terjesztésének korlátozására.¹⁴

Összegzés és a további feladatok

Miként alapításának idején, a *Magyar Pedagógia* az utóbbi évtizedekben is „a pedagógiai tudományágak művelését” tekintette fő feladatának, ehhez azonban alkalmazkodnia kellett a megváltozott feltételekhez. A lektorált magyar nyelvű pedagógiai cikkek megjelentetésével – az európai tendenciákkal összhangban – segíti a társadalomtudományi kutatás nyelvi sokszínűségének megőrzését. A folyóirat rugalmasan áttért az elektronikus kiadásra. Mind a cikkek teljes magyar nyelvű szövege, mind az angol nyelvű összefoglalók az interneten szabadon kereshetőek, így azok valóban a legteljesebb értelemben szabadon hozzáférhetőek.

A további fejlődés elsősorban nem a folyóiraton múlik, e tekintetben, miként története során mindvégig, lehetőségei összefonódnak a magyarországi pedagógiai kutatás lehetőségeivel. Az erőteljesebb szelekcióhoz mindenképp több kutatási eredményt közlő cikkekre lenne szükség. A hazai és a nemzetközi tudományosság közötti híd szerepét is akkor töltheti be eredményesebben, ha kellő számú olyan kéziratot kap, amelyben benne rejlik a nemzetközi közlés lehetősége is. Ehhez pedig magának a neveléstudományi kutatásnak a volumenét kellene bővíteni, ami feltételezi az átfogó fejlesztést, a finanszírozási feltételek megváltoztatását. Az oktatásnak a társadalmi fejlődésben, a neveléstudományi kutatásnak pedig az oktatás fejlesztésében betöltött szerepét felismerve több európai ország átfogó kapacitás bővítő programot indított el az oktatási rendszer kutatási-fejlesztési hátterének javítására. Az európai integrációs folyamatnak remélhetően ezen a területen is lesz érzékelhető hatása.

Irodalom

- American Psychological Association (2001): *Publication Manual of the American Psychological Association*. American Psychological Association, Washington.
- Bánhegyi Zsolt (2003): Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Open Access Initiative) – Kitekintés és körkép. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 6-7. sz. 236–249.
- Budapest Open Access Initiative (2001): Budapest Open Access Initiative. <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml> (2007 áprilisi megtekintés)
- Csapó Benő (1991): Hagyomány és korszakváltás. A megújult Magyar Pedagógia programja. *Magyar Pedagógia*, 1. sz. 3–6.
- Csapó Benő (2005): A Magyar Pedagógia szerepe a neveléstudomány fejlesztésében. *Iskolakultúra*, 4. sz. 3–10.
- Csapó Benő és Pukánszky Béla (1993, szerk.): A Magyar Pedagógia első száz évének repertórium. *Magyar Pedagógia*, különszám.

¹⁴ A Magyar Pedagógia kiadását a Magyar Tudományos Akadémia folyamatos, az Oktatási és Kulturális Minisztérium időnkénti támogatása és különböző pályázatok teszik lehetővé.

Csapó Benő

- Csengeri János (1892): Olvasóinkhoz. *Magyar Paedagogia*, 1. sz. 1–2.
- Csengeri János (1896): Búcsuzásul. *Magyar Paedagogia*, 1. sz. 1–2.
- Elsevier Science (2007): *Publishing Ethics Resource Kit*.
http://www.elsevier.com/wps/find/editorshome.editors/3_Multiple_publication. (2007 áprilisi megtekintés)
- European Science Foundation (2007): European Reference Index for the Humanities Initial List: Pedagogical and Educational Research. European Science Foundation.
http://www.esf.org/fileadmin/be_user/research_areas/HUM/Documents/ERIH/Initial_Lists/IL_Pedagogy.pdf. (2007. áprilisi megtekintés)
- Géczi János (2001): A magyar pedagógiai szaksajtóról. In: Csapó Benő és Vidákovich Tibor (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 392–402.
- Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. *Iskolakultúra*, 8. sz. 53–60.
- Géczi János (2007): A magyar neveléstudományi sajtó a 19-20. század fordulóján. *Magyar Pedagógia*, 107. 1. sz. 57–66.
- Kemény Ferenc (1892): Az érettségi vizsgálat. *Magyar Paedagogia*, 1. sz. 262–273.
- Kinyó László (2007): Csengery János szerepe Szeged város tudományos közéletében és a Ferenc József Tudományegyetem fejlődésében. *Magyar Pedagógia*, 107. 1. sz. 67–77.
- Mészáros István (1992): Magyar Paedagogia – Magyar Pedagógia 1982–1992. *Magyar Pedagógia*, 1. 5–24.
- Négyessy László (1896): Beköszöntő. *Magyar Paedagogia*, 1. sz. 2–3.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tar Ibolya (2007): A klasszika filológus Csengery János. *Magyar Pedagógia*, 107. 1. sz. 49–55

ABSTRACT

BENŐ CSAPÓ: THE LEGACY OF JÁNOS CSENGERY: THE MAGYAR PEDAGÓGIA IN THE 21ST CENTURY

The paper is an extended version of the presentation held at the conference commemorating the 150th anniversary of the birth of *János Csengeri*, the founding editor of *Magyar Pedagógia*. The journal was established in 1892, and since its foundation it has been playing a leading role in advancing the educational sciences in Hungary. Today, it is the journal of the Educational Committee of Hungarian Academy of Sciences and publishes peer-reviewed research papers. This paper discusses the latest developments in editing and publishing scientific journals, identifies the major challenges and dilemmas of publishing social science research journals in a country where English is not an official language. The paper describes how *Magyar Pedagógia* adapts to international trends of editing and publishing scientific journals. Three main issues are discussed in the paper: (1) the role of publishing non-English journals in the social sciences, (2) the relationship between paper-based and electronic publishing, and (3) the mission and the conditions of publishing open access journals.

Magyar Pedagógia, 107. Number 1. 79–90. (2007)

Levelezési cím / Address for correspondence: Benő Csapó, Department of Education, University of Szeged, H–6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34.